

Л.М. Бойко, д-р екон. наук, доцент  
Донецький державний університет управління

## СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

*Досліджено сутність категорії «власність». Узагальнено підходи вчених до структуризації відносин власності. Обґрунтовано передумови економічної реалізації відносин власності на землю сільськогосподарського призначення.*

**Ключові слова:** власність, землі сільськогосподарського призначення, форми власності, умови реалізації права власності.

**Постановка проблеми.** Чинним Земельним кодексом України земельні відносини визначаються як суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею [1, с. 33], тобто стверджується, що земельні відносини є: 1) суспільними відносинами; 2) відносинами власності. Перехід сільськогосподарського виробництва на ринкові засади господарювання супроводжувався розвитком різних форм власності за пріоритетного розвитку приватної власності на землі сільськогосподарського призначення. Однак до останнього часу в Україні не створено передумов повноцінної реалізації власниками земельних ділянок свого права на одержання належної їм частки у вартості кінцевого продукту, відповідно, товаровиробники не спроможні забезпечувати розширене відтворення виробництва та раціональне використання земель.

**Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій.** Питання сутності відносин власності на землю, її впливу на діяльність товаровиробників у сільському господарстві є предметом досліджень таких видатних українських вчених, як М.М. Федоров, П.Т. Саблук, Б.М. Данилишин та ін. Однак наявність чисельних наукових досліджень даної проблеми не знижують її актуальності в даний час, адже реформування відносин власності на землю виступає динамічним процесом, вимагає постійного моніторингу, виявлення стану і тенденцій, а також пошуку ключових факторів підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств.

**Формулювання цілей статті.** Метою даного дослідження є розгляд сутності, структури та умов реалізації прав власності на землі сільськогосподарського призначення в Україні.

**Виклад основного матеріалу досліджень.** Численні дослідження з даної тематики не містять однозначного визначення сутності категорії «власність», а їх аналіз дозволяє виділити два основних підходи.

Представники першого підходу звертають увагу на зовнішні ознаки власності, яка трактується вченими як:

– право, принцип визнання за певними особами позитивної можливості володіння і розпорядження речами і охорона такої можливості від посягання з боку інших осіб [2, с. 621];

– правовідносини з приводу володіння, користування і розпорядження певним об’єктом з метою його збереження і відтворення [3, с. 430];

– надання певного майна певній особі або групі осіб, а також створення можливостей для фактичного та юридичного захисту цілої низки різних прав власності [4, с. 16].

Однак, на противагу наведеним вище трактуванням, більшістю вчених власність визначається:

– через відносини між людьми щодо присвоєння речей з метою обґрунтування способів присвоєння об’єктів власності та їх виникнення [5, с. 16];

– як сукупність суспільних відносин, що відображають взаємодію між власниками і не власниками життєвих благ, або (та) між власниками її різних видів [6, с. 15];

– як форму суспільних відносин, яка обумовлюється походженням і економічним змістом як засобів виробництва, так і засобів відтворення робочої сили та оточуючого середовища [7, с. 6];

– як відношення між людьми з приводу того, в чий інтерес, для задоволення чийх потреб ці блага присвоюються [8, с. 12];

– як суспільні відносини між людьми та різними їх об’єднаннями з приводу привласнення засобів виробництва та предметів праці у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання [9, с. 7]. Найбільш повним, на нашу думку, є останнє визначення, оскільки тут М.М. Федоровим акцентується увага на проникненні відносин власності в усі сфери суспільного відтворення.

Структуру відносин власності представники наукових кіл розглядають в різних аспектах. По-перше, загальноновизнаним в науковій літературі є підхід, згідно з яким складовими відносин власності є

відносини привласнення (володіння, користування та розпорядження) та відчуження, які тісно взаємопов'язані між собою.

По-друге, власність розглядають з різних точок зору: як економічну, філософську, правову та політологічну категорію. Власність в економічному розумінні являє собою сукупність відносин людей щодо засобів виробництва і предметів споживання; у філософському аспекті – зумовлена морально-етичними прагненнями людини, як господарюючого суб'єкта; правовому – полягає у врегулюванні загальновизнаними нормами права економічних відносин власності; політологічному – означає, що власність завжди є центральним питанням боротьби різних політичних партій та окремих політиків [10, с. 7].

По-третє, виходячи з позицій права, П. Хейне зауважував, що люди ведуть себе так, а не інакше через очікування, які породжені діючими правами власності [11, с. 325]. Право власності, на думку вченого, являє собою «пучок» часткових правомочностей: право володіння; право використання; право управління; право на дохід; право суверена; право на безпеку; право на передачу благ в спадок; право на безстроковість володіння благом; заборона на користування способом, який приносить шкоду зовнішньому середовищу; право на відповідальність у вигляді стягнень, тобто можливості стягнення блага для сплати боргу; право на остаточний характер, тобто право на існування процедур і інститутів, які забезпечують відновлення порушених правомочностей.

По-четверте, з позицій відносин власності процес суспільного виробництва в спрощеному вигляді дослідники [12, с. 21-29] представляють, як сукупність трьох стадій: 1) формування умов виробництва, коли складається певний спосіб поєднання факторів виробництва в залежності від пануючої в суспільстві форми власності; 2) безпосередньо процес виробництва; 3) розподіл виробленого продукту та його споживання. Завершальна стадія є процесом реалізації відносин власності, і тому без неї відносини власності будуть неповними, адже метою привласнення завжди виступає задоволення певних потреб власника. З цього приводу А.Г. Спіркін вказує, що метою використання людиною власності є отримання зворотної віддачі [13, с. 624]. Однак значно більшою є роль власності в розвитку суспільства, адже розвиваючись морально і фізично сама, людина через особистий розвиток розвиває суспільство [14].

По-п'яте, структуру відносин власності можливо також розглядати як сукупність наступних складових: суб'єкт власності (той, хто чимось володіє); об'єкт власності (духовне чи матеріальне надбання, що належить суб'єкту); право першого складового по відношенню до другого [15].

Підводячи підсумок наведеним вище підходам вчених до структури власності, слід зазначити, що в яких би аспектах ми її не розглядали і які б компоненти не виділяли, власність на землі сільськогосподарського призначення буде повноцінною лише за умови системного взаємозв'язку всіх її складових та повноти реалізації відносин власності. Так, в Україні впродовж майже 25 років з часу проголошення приватної власності на землю так і не створено макроекономічних передумов для повноцінної реалізації власниками земельних ділянок (згідно державних актів на право власності на землю) свого права на отримання належної їм частини вартості кінцевого продукту. Як і раніше, через неврахування землі-капіталу в ціновому механізмі, сільське господарство недоотримує значні суми коштів: за підрахунками П.Т. Саблука [16, с.4-5], ціна на сільськогосподарську продукцію знижується на 30 %. Внаслідок цього сільськогосподарські товаровиробники позбавлені можливості виплачувати працівникам заробітну плату на рівні середньої по економіці держави, забезпечувати розширене відтворення виробництва та раціональне використання земель.

До умов економічної реалізації прав приватної власності вчені [17, с. 17-21] відносять наступні.

По-перше, це стабільне правове забезпечення, що проявляється передусім у фактичному дотриманні встановлених прав: чи є права власності формальними (де-юре) і чи є вони матеріальними (де-факто). Так, в Україні законодавчо проголошена приватна власність на землі, зокрема, стаття 41 Конституції України [18] містить положення про те, що „ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним”, однак фактично права власників земельних ділянок часто-густо порушуються.

По-друге, це створення сприятливого економічного середовища, яке б стимулювало власників земельних ділянок залучати їх у сільськогосподарське виробництво і отримувати від цього належні прибутки. Оскільки індивідуальна поведінка завжди є економічно мотивованою, вона означає балансування між матеріальними витратами для досягнення поставленої мети і прибутком. Тому, виходячи із реальних економіко-правових умов, власники земельних ділянок наперед прораховують результат від реалізації своєї власності і, відповідно, будують свою економічну поведінку, наприклад, приймають рішення: обробляти землю самостійно чи передавати її в оренду.

По-третє, це розробка та реалізація системи матеріального стимулювання землевласників та землекористувачів за раціональне використання та охорону земель. Так, внаслідок відсутності в Україні

дієвого економічного механізму стимулювання землевласників та землекористувачів за раціональне використання та охорону земель, власники та користувачі земельних ділянок вирощують монокультури і не займаються охороною земель.

По-четверте, це оптимальне поєднання свободи господарювання власників та землекористувачів та низки жорстких обмежень приватної власності на землю, за якого будуть задовольнятися вимоги екологічної безпеки та формуватиметься сприятливе середовище для проживання людей. З цього приводу слід зазначити, що в ряді країн створені такі макроекономічні умови, коли фірмам вигідніше не забруднювати навколишнє середовище (навіть при зменшенні обсягів виробництва), ніж здійснювати платежі за забруднення [19, с.29-37].

**Висновки із цього дослідження і далі перспективи в цьому напрямку.** Отже, в наукових джерелах виділяються два основних підходи до трактування дефініції «власність»: представники першого підходу звертають увагу на зовнішні ознаки власності, тоді як більшістю вчених власність визначається як система суспільних відносин. Власність на землі сільськогосподарського призначення буде повноцінною лише за умови взаємозв'язку всіх її складових і повноти реалізації відносин власності. Інакше кажучи, тільки тоді, коли землевласники та землекористувачі матимуть економічний сенс займатися сільськогосподарським виробництвом і отримуватимуть прибуток на свій капітал (в т.ч. і земельний) не менший, ніж в інших сферах прикладення капіталу.

Основними передумовами економічної реалізації приватної власності на землю в сільському господарстві є стабільне правове забезпечення; створення сприятливого економічного середовища, яке б стимулювало власників залучати земельні ділянки у сільськогосподарське виробництво і отримувати належні прибутки; реалізація системи матеріального стимулювання землевласників та землекористувачів за раціональне використання земель; оптимальне поєднання свободи господарювання для власників та землекористувачів та низки жорстких обмежень приватної власності на землю, за якого будуть задовольнятися вимоги екологічної безпеки та формуватиметься сприятливе середовище для проживання людей.

**Бібліографічний список:** 1. Земельний кодекс України від 25.10.2001, № 2768-III. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>. 2. Спиркин А.Г. Философия: учебник / А.Г. Спиркин. – М.: Гардарики, 2001. – 816 с. 3. Гусаков В.Г. Аграрная экономика: термины и понятия: энцикл. справ. / В.Г. Гусаков,

Е.И. Дереза. – Минск: Белорус. наука, 2008. – 576 с. 4. Клапгам Р. Власність і ринкова економіка / Р. Клапгам. – К.: Заповіт, 1996. – 48 с. 5. Григорян Г.М. Собственность: история и современность: монография / Г.М. Григорян. – Харьков: Изд. ХГЭУ, 2002. – 188 с. 6. Черкасов Г.И. Общая теория собственности: учебное пособие для вузов / Г.И. Черкасов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 263 с. 7. Положий В.М. Власність: економічний аспект: Альтернативні концепції та методики / В.М. Положий, Л.П. Чижов. – Суми: ВВП „Мрія - ЛТД”, 1994. – 80 с. 8. Лоскутов В.И. Экономические отношения собственности и политическое будущее России / В.И. Лоскутов. – Мурманск: Изд-во МГУ, 2001. – 160 с. 9. Федоров М.М. Власність на землю як основа формування земельних відносин / М.М. Федоров // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 1999. – № 11. – С. 7-9. 10. Федоров М.М. Власність на землю як основа формування земельних відносин // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 1999. – № 11. – С. 7-9. 11. Хейне П. Экономический образ мышления / П. Хейне. – М.: Изд-во «Новости», 1991. – 325 с. 12. Григорян Г.М. Собственность: история и современность: монография / Г.М. Григорян. – Харьков: Изд. ХГЭУ, 2002. – 188 с. 13. Спиркин А.Г. Философия: учебник / А.Г. Спиркин. – М.: Гардарики, 2001. – 816 с. 14. Положий В.М. Власність: економічний аспект: Альтернативні концепції та методики / В.М. Положий, Л.П. Чижов. – Суми: ВВП „Мрія-ЛТД”, 1994. – 80 с. 15. Положий В.М. Власність: економічний аспект: Альтернативні концепції та методики / В.М. Положий, Л.П. Чижов. – Суми: ВВП „Мрія-ЛТД”, 1994. – 80 с. 16. Саблук П.Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2007. – № 2. – С. 3-10. 17. Клапгам Р. Власність і ринкова економіка / Р. Клапгам. – К.: Заповіт, 1996. – 48 с. 18. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96вр>. 19. Данилишин Б.М. Економічна складова політики сталого розвитку: монографія / Б.М. Данилишин. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 256 с.

**Л.Н. Бойко. Сущность, структура и условия реализации прав собственности на землю сельскохозяйственного назначения.** Исследовано сущность категории «собственность». Обобщены подходы ученых к структуризации отношений собственности. Обоснованы предпосылки экономической реализации отношений собственности на землю сельскохозяйственного назначения.

**Ключевые слова:** собственность, земли сельскохозяйственного назначения, формы собственности, условия реализации права собственности.

**L.N. Boyko. The essence, structure and terms of ownership rights on agricultural land.**

The subject of the research are scientists approaches to defining the essence of the definition of "property"; aspects of the examination of the structure of property relations; economic conditions of the implementation of ownership of agricultural land.

The purpose of work is to consider the nature, structure and terms of realization of the rights on land owned agricultural land in Ukraine.

The study used scientific methods of ordering and generalization of scientific approaches of scientists and experts to the definition of the category of "property", composite system of property relations, consideration of the conditions of ownership rights on agricultural land in Ukraine.

The results. The analysis found that there are two basic approaches to the interpretation of the definition of "property": representatives of the first approach, pay attention to the external signs of the property, while the majority of scientists property is defined as a system of social relations. Ownership of agricultural land will be complete only when the interrelationship of all its components and complete implementation of property relations. In other words, only when the landowners and land users would make economic sense to engage in agricultural production and make a profit on their capital (including land) is not less than in other areas of capital investment.

The main prerequisite for economic implementation of private ownership of land in agriculture is a stable legal support; creating a favorable economic environment that would encourage owners to involve land in agricultural production and to obtain the corresponding income; implementation of a system of material incentives for landowners and land users for the rational use and protection of lands; optimal combination of economic freedom for the owners and land users and the number of severe restrictions of private ownership of land, which will be satisfied with the environmental safety requirements and form a favorable environment for human habitation.

Scope of the results. These findings should be taken into account in the formation of public authorities agricultural policy to ensure the development of the rural sector hazyaystva.

**Keywords:** property, agricultural land, ownership, conditions of realization of the right of ownership.

*Стаття надійшла до редакції 12.02.2016 р.*